

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ա. Ի. Ե. Տ. Ա. Բ. Ե. Բ.

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն. Գ., Բ. Ա. Բ. Ո. Յ. Ա. Կ. Ա. Ն. Գ. Ե. Ի. Բ. Ա. Ն. Ա. Ս. Ի. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն. Գ.

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն. Գ. Ե. Բ. Ա. Բ. Ո. Յ. Ա. Կ. Ա. Ն. Գ. Պ. Ա. Տ. Ճ. Ա. Ռ. Ե. Բ. Բ.

Մեր ազգը անմիաբան է ըսողները՝ իրենց խօսքին ապացույց եւ հաստատութիւն կրեբեն ազգային հին եւ նոր պատմութեանը մէջ տեսնուած երկպառակութիւնները, որով ամէն տեղ, ամէն քաղաք, ամէն գեղ՝ հայ բնակիչները երկու կողմ բաժնուած, իրարու խօսքը վար զարնելու, իրարու գործը քանդելու, մէկգմէկ կործանելու կաշխատին։ Բայց թէ արդեօք այն երկպառակութեանց պատճառները որոնք են՝ քննել հասկընալ չկայ. անոր համար ալ ոչ երկպառակութիւնները կվերնան մեր մէջէն, եւ ոչ անմիաբանութեան ատելի անունը մեր ազգին վրայէն։

Փորձեմք տեսնեմք թէ արդեօք կարելի է այս երկպառակութեանց պատճառները գրա-

նել՝ դուրս հանել, որպէս զի ըստ այնմ՝ յոյս ալ առնումք որ երկպառակութիւններն ալ դադարին ազգիս մէջ։ Եթէ ազգային անմիաբանութիւնը բարոյական ժանտախտ մի է, եթէ երկպառակութիւնները յամառ ու սատիկ ջերմի նման հիւանդութիւններ են որ ազգին կեանքը կհալեցընեն ու կմաշեցընեն, տեսնեմք թէ արդեօք այդ ժանտախտին՝ այդ ջերմին պատճառները կարելի չէ հասկընալ, եւ զգուշանալ անոր տարածուելէն։

Ամէն տեղի՝ ամէն քաղաքի երկպառակութիւններն ալ մէկմէկու նման չեն, այսինքն մի եւ նոյն խնդիրներու վրայ չեն, հապաղանազան խնդիրներու վրայ։ Տեղ կայ որ ժողովրդեան երկու բաժնուիլը կրօնական խնդիրներու պատճառաւ է. տեղ ալ կայ որ

քաղաքական վեճերու համար. տեղ մը եկեղեցի շինելու համար, մէկ ուրիշ տեղ մը դպրատուն շինելու համար. այս տեղ դըպրատան մը կառավարութեանը համար, այն տեղ օրագրի մը խմբագրութեանը համար. հոս եկեղեցական փողերու, հոն եկեղեցականներու համար. տեղ մը քահանային կամ առաջնորդին պատճառաւ, մէկ ուրիշ տեղ մը՝ գղիւրին կամ կօշօյային, եւ այլն: Բայց ասոնք երկպառակութեան այլ եւ այլ դրօշ երեւոյթները՝ կերպարանքներն են. մեք սոցա ներքին խկութիւնը պիտի քննեմք ու ընդհանուր պատճառները հասկընամք:

— Որո՞նք են արդեօք այս պատճառները:

Ազգային երկպառակութեանց պատճառները գտնելու համար՝ պէտք է քննել ազգին այժմու քաղաքական եւ ընկերական վիճակը, մտաւոր եւ բարոյական կրթութեան աստիճանը, եւ շրջակայ օտար ազգաց ընթացքը:

Մեր ազգին քաղաքական եւ ընկերական վիճակը, որ գրեթէ ամէն տեղ նոյն է, մէկ-մէկ տէրութեան հովանաւորութեանը ներքեւ պատասպարուած՝ գլխաւորապէս անոր օրէնքներովը, երբեմն ալ իւր այն տէրութիւններէն ընդունած արածնութիւններովը կառավարուիլն է: Ընկերական վիճակն ալ՝ ընդհանրապէս մեծ եւ փոքր վաճառականութիւն ընել, քանի մը տեսակ արուեստ բանեցընել, զանազան գործակատարութիւններ ընել, տեղ տեղ ալ քաղաքական ու զինուորական պաշտօններ կատարելն է: Այս քաղաքական եւ ընկերական վիճակին գլխաւոր յատկութիւնը լինելով անձնական շահը, որով ամէն մարդ բնական կերպով մը կ'ըմանայ ուրիշներէն աւելի վաստակ ընել, ուրիշներէն աւելի յառաջանալ, ուրիշներէն աւելի անուն ու փառք վաստակիլ, անկարելի է որ զանազան թշնամութիւններ ու նախանձներ չգրգռէ. թըշնամութեանէն կծագի երկպառակութիւն, երկպառակութիւնն ալ նախանձով կատարանայ, եւ կռիւն ու հակառակութիւնը քանի կերթան կմեծնան իմաստ հասարակաց: Մեզի կերեւնայ թէ այնչափ յայտնի է այս ճըշմարտութիւնն որ ամէն մարդ կարող է իւր տեղւոյն կամ քաղաքին մէջ եղած երկպառակութեան վրայ ասոր օրինակներն ու ապացոյցները գիւրաւ տեսնել ու մեր խօսքին իրաւունք տալ: Ապա ուրեմն ազգային երկպառակութեանց մէկ պատճառը՝ մասնաւորաց անձնական շահը կամ չարիսկան շահաւիրութիւնն է: Հասարակաց բարին կամ հա-

սարակաց օգուտն ինչ լինելը հասկըցող անգամ սակաւ է մեր ազգին մէջ. ուրեմն ինչ պէտք է զարմանալ որ անձնական շահը ամէն բանէ վեր կգրուի, եւ զանազան կռիւներու՝ երկպառակութեանց պատճառ կ'լինի: Քաղաքակիրթ մեծամեծ ազգերուն անդամները բոլորակի մը այն գծերուն կնմանին՝ որ իրենց շրջապատին ամէն կողմէն դէպ ի կեդրոնը կգիմեն. եւ այն կեդրոնը հասարակաց օգուտն է, իրենց ազգին՝ իրենց հայրենեացը յառաջագիմութիւնն է: Իսկ մեր ազգին այլ եւ այլ անդամները նոյնպիսի բոլորակի մը այն գծերուն կնմանին որ ամենեւին մէկ կեդրոն մը չունին, եւ կամ՝ եթէ ունին այնպիսի կեդրոն մը — զոր օրինակ Հայաստանեայց եկեղեցին կամ դաւանանքը — երկպառակութեան ոգւոյն սաստկութեանէն ոմանք այն կեդրոնին եւս քովէն կանցնին խոտորնակի, եւ աւելի ալ կհեռանան իրարմէ:

Այժմ տեսնեմք թէ ազգին մտաւոր եւ բարոյական վիճակէն ինչպէս կ'ենեն երկպառակութեանց պատճառներ: Ազգի մը մտաւոր եւ բարոյական վիճակին այսպէս կամ այնպէս լինելը՝ անոր շատ կամ սակաւ ուսում եւ կրթութիւն ունենալն է: Արդ՝ մեր ազգին մէջ կրնամք լսել ընդհանրապէս թէ ուսում եւ կրթութիւն չկայ, բայց ուսման եւ կրթութեան սէրը, ու տեղ տեղ նաեւ սկզբնաւորութիւնը կայ: Ուսման սէրը այնչափ շատցեր է որ այժմ ամէն մարդու բերնէն ալ կարելի է լսել այս խօսքերը թէ «Ուսում՝ չունեցողը մարդ չէ, անբան է. ուսում՝ չառնող աղան կորած է. դպրատուն «չունեցող ժողովուրդը վայրենի ժողովուրդ է» եւ այլն. ուստի եւ ամէն տեղ դպրատուններ բացուած են՝ գէշ ալէկ: Ըսինք թէ ուսման եւ կրթութեան սկզբնաւորութիւնն ալ կայ տեղ տեղ, եւ կտեսնուի երիտասարդաց ու մեծահասակ պատանեաց վրայ, որ կամ եւրոպական ոճով բռնուած դպրոցէ մը ելած են, եւ կամ հասարակ ազգային դըպրոցներէ ելնելէն ետեւ՝ իրենց ջանքովը միւսներուն հաւասար եւ կամ նաեւ աւելի ուսումնական եղեր են:

Եւ ահա նոր ու զօրաւոր պատճառ մը ազգային երկպառակութեանց, ուսման սերը եւ սկզբնաւորութիւնը: Անկատար ուսումը — որ պիտի է տակաւին մեր ազգին մէջ տեսնուած ուսումնականներէն շատին ունեցածը — մարդըս կընէ ինքնահաւան, արհամարհող, թեթեւամիտ եւ մեծախօս. եւ որովհետեւ այս

ընաւորութիւնն ունեցող մարդիկը ատելի են ամենուն, եւ մանաւանդ իրենց արհամարհութեանը նիւթ եղողներուն, ուստի որ եւ իցէ կրօնական, ընկերական եւ ուսումնական խնդիրներու մէջ տարածայնութիւնն ու երկպառակութիւնը, կռիւն ու հակառակութիւնը անպակաս կլինին: Կարծեցեալ ուսումնականը ինքզինքը կանուանէ յուսատեալ, գիտնէ, գիտնալու մարդ, եւ գիմացինը խաւարաւիս, տղիս ու ռաւիկ: որով եւ անդադար այսպիսի խօսքեր կըսէ ուրիշներուն թէ «Դուք տգէտ էք, բան չէք գիտեր, բան չէք հասկընար, «բանի մէջ մի խառնուիր, թողուցէք որ մեք «մեր գիտցածին պէս խօսիմք եւ գործեմք, «կառավարեմք եւ ուսուցանեմք»: Ուսում չունեցողն ալ տեսնելով գիմացինին ունայնամտութիւնը, եւ լաւ ճանչնալով նորա անմիտ եւ անշահ ինքնահաւանութիւնը, ծանծաղալիս (գիւղիկ), քերեսօլիկ (սիսա), սրածեկոս (փանփառօն), հացիստակ (սագալուգ) եւ ուրիշ ասոնց նման անօրինակներով կծաղրէ զնա, եւ տեղն եկած ատենը կըսէ. «Աշխարհս քան «դողը այգալիսի կարդացողներն են. ախոս «այն ուսումին որ ձեզի տուեր են. լաւ էր «քիչ մը տգէտ լինէիք՝ քան թէ այդքան «տմարդի. ձեր ուսումը ձեզի պահեցէք, ու «մեզի չլինելու բաներ քարոզէին գաղթեցէք» եւ այլն: Ո՞վ չտեսներ որ այսպիսի խօսքերը երկու կողմէն ո՛ր որ շահան, հարկաւ հոն երկպառակութիւնը կտիրէ ու մեծամեծ վնասներ կընէ:

Շրջակայ ազգաց վիճակն ու ընթացքն ալ մեր ազգին երկպառակութեանցը պատճառ կրնայ լինել ըսինք: — Ի՞նչպէս: — Տիրող կամ գրացի ազգին գովելի եւ պարսաւելի սովորութեանցը հետեւիլը՝ մասնաւորապէս մեր ազգին սեպհական մէկ յատկութիւնն է: Հայը շատ գիւրաւ իւր լեզուն, իւր կրօնը, իւր հագուստը, իւր սովորութիւնները կարհամարհէ, ու քովի ազգերուն լեզուովը կը խօսի, նոցա դաւանանքին կմօտենայ, նոցա նման կհագուի կապուի, նոցա սովորութիւններովը կլարուի: Բայց որովհետեւ բոլոր ազգն ալ կարճաւիս, վիս եւ անընտր չէ, այլ շատը կան որ կհասկընան թէ ազգային լեզուն, դաւանութիւնը եւ գովելի սովորութիւնները պահելը որքան քաղցր ու ազնիւ եւ պատուաւոր բան է, ահա եւ այս մէկ նոր պատճառ մը երկպառակութեան: Նորասերները մէկ կողմը, հնասերները միւս կողմը բանակ գրածի պէս կպատերազմին իրարու

դէմ. նորասերը հնասիրին նախատինք ընելու մտքով՝ նախապաշարեալ, քանձաւիս, կոպիս, քարքարոս եւ ասոնց նման անօրինակները կուտայ անոր. հնասերն ալ նորասիրին ազգուայց, փոփոխաւիս, շողոփորք անունները կուտայ. հեռու կքալէ անկից, եւ հառարակաց օգտին համար ինչ գործի ալ հարկ լինի ձեռք զարնել՝ նա մէկդի կքաշուի:

Ազգային երկպառակութեանց այս ընդհանուր պատճառները աղբիւր են նաեւ ուրիշ շատ մը մանր պատճառաց, որով գրեթէ ամէն տեղ երկերկու՝ երեք երեք կուսակցութիւն բաժնուած է ժողովուրդը, եւ հասարակաց օգտակար գործերն ու ընկերութիւնները այն պատճառաւ կաւրուին կամ ետ կըմնան: Ուրեմն ուրիշ ինչ դարման՝ ինչ ճար կրնայ լինել այս ազգային երկպառակութեանց դէմ, եթէ ոչ՝ այս պատճառները վերցընել կամ պակսեցընել:

Երբոր չափազանց անձնասիրութեան եւ շահասիրութեան տեղ՝ մտնէ ամենուն սիրտը ճշմարիտ ազգասիրութիւն, այսինքն հասարակաց օգուտը անձնական շահէն վեր դնել, եւ հասարակաց բարւոյն համար՝ անձնական կարծիքներէ շատ անգամ ետ կենալ, որչափ երկպառակութիւնք կլինան, որչափ կռիւներ կգագորին: Ո՛ւր կմնայ այն ատեն չար նախանձը, կոյր ատելութիւնը, անխիղճ բամբասանքը, ամբարտաւան ետութիւնը, անմիտ արհամարհանքը, անհաշտ ռիստկալութիւնը, որ այսօրուան օրս շատ տեղ տիրապետած՝ անդադար կռիւներու պատճառ են ժողովրդեան մէջ:

Թող մէկ անգամ մը աղէկ հասկընայ ամէն մարդ՝ թէ ճշմարիտ եւ օգտակար իմաստութիւնն ու գիտութիւնը այն է որ մէկը անով աւելի աստուածաւալիս եւ աւելի մարդասէր ու մարդավար կլինի քան զաւանակը, եւ ոչ թէ այն՝ որով մարդ աւելի անխղճմտանք, աւելի թեթեւամիտ, աւելի արհամարհոտ, աւելի ինքնահաւան կլինի. — այն ատեն ուսումնականն եւ ուսումնասէրը, գիտունն ու տգէտը, վարժուածն ու անվարժը, ամէնն ալ մէկմէկու յարգն ու պատիւը կճանչնան ու կպահպանեն, եւ իրարու խօսք հասկընալով՝ սիրով կմիաբանին բարի բարի գործեր առաջ տանելու:

Մեր ազգը գրեթէ ամէն տեղ օտար ազգերու գրացի է, օտար ազգաց հետ գործունի. մի թէ անով պէտք է մոռնայ որ ինքն ալ իրեն համար ազգութիւն մը՝ եւ պատուա-

և որ ազգութիւն մը ունի: Ի՞նչ հարկ կայ որ ուրիշներուն աղէկ բաներէն օրինակ առած ատենը՝ իւր սեպհական աղէկութիւնները մէկ-գի դնէ. մեղք չէ, ամօթ չէ Հայու մը որ նիւթական առուտուրի այնքան յարմարութիւն ունենալէն ետեւ՝ այս բարոյական առուտուրին մէջ չարաչար խաբուի, ուրիշներուն փտտած ապրանքները սուղ սուղ գնէ եւ իւր ազգայնոցը ծախէ: Թող Հայերը մեղուի պէս աշխատին միաբան՝ մինչեւ հեռու երկիրներ, մինչեւ հեռաւոր ազգաց մէջ, միայն անուշահոտ ու մեղրալից ծաղիկները փնտռելու, եւ միայն անոնց մէջէն ազնիւ մեղր ու մոմ՝ հաւաքելու՝ բերելու ազգային փեթակը. եւ ահա իսկոյն երկպառակութիւնները կղաղբին, եւ հասարակաց օգտակար ճանչցուած գործերը շուտ շուտ առաջ կերթան: Դիցուք թէ ամէն ազգ ալ իրեն համար մէկմէկ փեթակ է լաւ մեղուներու, եւ ոչ թէ պիծակի նման աւաղակներու բազմութիւն.

թիւն. բայց ինչպէս որ հարիւրաւոր փեթակներ եղած տեղն ալ՝ լաւ մեղուն իւր փեթակը աղէկ կճանչնայ ու հոն կտանի հաւաքած մեղրն ու մոմը, այսպէս պէտք է ընէ նաեւ ազգասէր Հայը, եւ ամենայն Հայ:

Վերջապէս ազգային երկպառակութեանց գլխաւոր պատճառները երբոր վերցուն, երկրորդական պատճառները վերցնելու ամենեւին դժուարութիւն չմնար: Իւրաքանչիւր քաղաքի կամ գեղի մէջ թէ որ իրեք իրեք հոգի ալ գտնուին ազգասէր ու խաղաղասէր, միաբանական հոգին կտիրէ բոլոր ժողովրդեան վրայ, եւ Աստուծոյ ձեռքը կառջնորդէ անոր իբարին եւ իկատարեալն, կատարելով իւր աստուածային խոստմունքը որ ըրած է՝ ըսելով. «Եթէ երկու իձէնջ միաբանիցեն յերկրի վասն ամենայն իրաց, «զինչ եւ խնդրեսցեն» եղիցի նոցա . . . զի «ուր իցեն երկու կամ երեք ժողովեալ յանուն իմ, անդ եմ ես իմէջ նոցա»:

Յ Ո Վ Ս Ե Փ Ա Յ Զ Ե Ր Ք Է Զ Ե Ա Ն Յ Ն Ա Մ Ա Կ

ա ո

Ս Տ Ե Փ Ա Ն Ո Ս Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ Ն Ա Զ Ա Ր Ե Ա Ն Յ

Պարոն Զերքէղեանցին գրուածոյն շարա-յարութիւնը տպագրելէն առաջ հարկ կհամարիմք երկու խօսքով փարատել այն անհիմն կասկածները որ առաջին հատուածը կարգացող բարեմիսներէն ոմանք ունեցեր են: Այն կասկածներուն մէկն այս է եղեր թէ արդեօք Աղաւնին ալ անձնական եւ մասնական կռիւները հրատարակել ու ազգին մէջ երկպառակութիւն տարածող օրագրաց ճանապարհը կուղէ բռնել. միւսն ալ այս՝ թէ արդեօք Աղաւնին ալ կրօնական կռիւները ազգիս մէջէն դադրեցնելու տեղ՝ աւելցուցած չըլինիր այսպիսի հրատարակութեամբ:

Առաջին կասկածը բոլորովին անհիմն է եւ անտեղի: Եթէ Աղաւնին միտք ունենար իրեն թերթերը անձնական կռիւներու ասպարէզ ընել, ոչ թէ ամիսը երկու անգամ, այլ ամէն օր ալ ելնէր, եւ ամէն մէկ երեսները այնպիսի կռիւներով միայն լեցնէր, դարձեալ նեղ կուգային իրեն թերթերը: Աղաւնին այնչափ հեռու է անձնական վրէժխնդրութենէ որ գոհ սրտով ետ կեցեր է առ

այժմ՝ նաեւ Հիւսիսային եւ անոր նման մէկ երկու օրագրաց խօսքերը քննութեան տակ ձգելէն, թէպէտ եւ տարւոյս սկիզբները այնպէս երեւցեր էր իրեն եւ իւր բարեկամներուն որ անպատճառ հարկաւոր է այդ քննութիւններն ընել:

Երկրորդ կասկածը ըստ իմիք հիմնաւոր է, եւ ըստ իմիք անհիմն: Հիմնաւոր է այս կողմանէ որ Աղաւնին իրեն պարօք ճանչցած է իւր ազգին կրօնը պաշտպանել կրցածին չափ ընդդէմ ներքին եւ արտաքին թշնամեաց. եւ ով որ այսպիսի պաշտպանողական պատերազմին մէջ օրինաւոր կերպով օգնական լինի իրեն, սիրով կընդունի գնա իւր գործակից: Իսկ անհիմն է այս կողմանէ որ Աղաւնին ոչ երբէք փանարիզով ըստաւ կրօնամոլութիւնը ցուցուցեր է՝ պատերազմ բանալով կամ յարձակելով ընդդէմ օտարազգի քրիստոնէից դաւանանքին. ուրեմն Պարոն Զերքէղեանցին գրուածքը հրատարակելովը՝ ոչ թէ կրօնամոլ (փանարիզ) պիտի երեւնայ բարեմիտ մարդկանց, այլ ազգասէր (փարիօք) եւ իւր եկե-